Archeologia dawnego osadnictwa Wielkopolski

Wielkopolski Wojewódzki
Konserwator Zabytków

Stowarzyszenie Naukowe
Archeologów Polskich
Oddział Wielkopolski

Archeologia dawnego osadnictwa Wielkopolski

Poznań 2018

Komitet Redakcyjny
JOLANTA GOSZCZYŃSKA, HENRYK MACHAJEWSKI, MARTA ŚWITOŃ, ANNA SKRZECZYŃSKA, MARTA BŁAŻEJEWSKA, JACEK WRZESIŃSKI

Recenzenci
dr hab. Wojciech Dzieduszycki, prof. dr hab. Hanna Kóčka-Krenz

Redakcja
Henryk Machajewski

Korekta
Henryk Machajewski, Jacek Wrzesiński

Projekt okładki
„SENSO" Agata Wojtynek
ul. Belwederska 1 60-275 Poznań
Na okładce
Wizualizacja graficzna przekroju wału grodziska poznańskiego (ze zbiorów Rezerwatu Archeologicznego „*Genius Loci*" Muzeum Archeologicznego w Poznaniu)

Skład i łamanie
Karolina Krzynowek
ESUS Tomasz Przybylak

Publikacja finansowana z funduszy Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Copyright© by Autorzy
copyright© by Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu

ISBN-978-83-65085-09-2

ISBN 978-83-65085-09-2
9 788365 085092

Adres redakcji:
Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu
ul. Gołębia 2
tel. +48 61 852 80 03

Druk i oprawa
ESUS Tomasz Przybylak
ul. Południowa 54, 62-064 Plewiska

Spis treści

Wprowadzenie 6

Włodzimierz Rączkowski
O rzece i grzęzawisku: parę refleksji na temat teorii i praktyki studiów osadniczych 11

Henryk Machajewski
Ze studiów nad okresem wędrówek ludów w Wielkopolsce 31

Ewa Pawlak, Paweł Pawlak
Najdawniejsze siedziby Słowian w Wielkopolsce na podstawie wybranych źródeł archeologicznych 43

Michał Brzostowicz
Archeologiczne przyczynki do studiów nad początkami miast w Wielkopolsce. Przykład Lądka, Pyzdr i Wrześni 81

Andrzej Kowalczyk
Radzim nad Wartą w świetle badań interdyscyplinarnych 105

Jacek Wrzesiński
Przemiany osadnicze w „regionie grzybowskim" – perspektywy badawcze 119

Henryk Machajewski, Elżbieta Gajda
Od grodziska do miasta średniowiecznego - przykład rejonu osadniczego w okolicy Czarnkowa nad Notecią 135

Marcin Krzepkowski, Mikołaj Kostyrko, Romualda Bartkowiak, Marcin Hlebionek
Między Czarnkowem, Ujściem i Chodzieżą. O kilku nieznanych siedzibach rycerskich z północnej Wielkopolski 157

Michał Szymański
Przemiany przestrzenne centrów miast lokacyjnych starostwa ujsko-pilskiego na tle osadnictwa w XIV–XVIII wieku 173

Janusz Pietrzak, Piotr Wawrzyniak
O siedzibach pańskich na kopcach kilka uwag ogólnych 201

Andrzej Krzyszowski
Golęczewo i Suchy Las. Z problematyki lokacji wsi wielkopolskich 215

Agata Karwecka, Agnieszka Krawczewska
Zarys stanu badań archeologicznych nad rozpoznaniem założeń urbanistycznych miast powiatu poznańskiego 263

Wykaz autorów 288

Wprowadzenie

Studia nad dziejami osadnictwa niemal każdego regionu dają możliwość wyobrażenia o jego walorach siedliskowych, a także kulturowych, zwłaszcza w kontekście różnorodności społecznej, gospodarczej czy świadomościowej. W ich efekcie niekiedy można stawiać nawet pytanie o oblicze etniczne analizowanego regionu.

Wielkopolska jest znakomitym przykładem, gdzie owe studia dają możliwość zrealizowania niemal wszystkich wspomnianych jej aspektów. Wyjątkowe warunki siedliskowe, bogactwo dóbr naturalnych (sól, drewno) oraz rolnych i hodowlanych, sprzyjająca lokalizacja inspirująca rozwój szlaków handlowych rozwijanych wzdłuż Warty, Noteci, Prosny i Obry, prowadzące do wielu europejskich centrów kulturowych, sytuują Wielkopolskę w czołówce regionów inspirujących proces formowania się różnych struktur dawnych kultur, a w efekcie powstanie państwa polskiego.

Tej problematyce poświecona była sesja p.t. „Archeologia dawnego osadnictwa Wielkopolski", zorganizowana przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu przy współpracy Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polski, Oddział Wielkopolski i Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Szerokie zainteresowanie tą problematyką, nie tylko wśród archeologów i historyków, stanowi znakomitą wykładnię wagi tematów wystąpień przygotowanych na tę sesję.

Organizatorom dziękuję za trud przygotowania sesji, a referentom i uczestnikom spotkania życzę satysfakcji poznawczej. Przygotowana publikacja jest znakomitym podsumowaniem dotychczasowego stanu badań nad dziejami dawnego osadnictwa Wielkopolski, jednocześnie będzie zachęcać do podejmowania jeszcze wielu innych elementów tej bogatej problematyki.

Zbigniew Hoffmann
Wojewoda Wielkopolski

***

***

Bardzo duże zainteresowanie pierwszą sesją organizowaną przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przy współpracy ze Stowarzyszeniem Naukowym Archeologów Polskich Oddział Wielkopolski oraz Muzeum Archeologicznym w Poznaniu i publikacją wygłoszonych wówczas referatów, stało się przyczynkiem do organizacji kolejnej pod tytułem „Archeologia dawnego osadnictwa Wielkopolski". Zainteresowanie, nie tylko grona specjalistów zajmujących się badaniem przeszłości ukazuje jak ważne jest organizowanie konferencji i spotkań poświęconych tej tematyce. Równie istotne dla popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego jest publikowanie wyników badań nad przeszłością otaczającej nas przestrzeni.

Dla badaczy zajmujących się problemami rozwoju osadnictwa celem nadrzędnym pozostaje podejmowanie prób narracji o dawnym osadnictwie. Wielkopolska, z racji jej znaczenia w dziejach formowania oblicza osadniczo – kulturowego Polski, dla tej problematyki jest terenem wyjątkowym, reprezentującym szczególną wartość poznawczą.

Podczas sesji poruszono problematykę osadnictwa na ziemiach Wielkopolski od okresu wędrówek ludów, okres przedlokacyjny, wczesne średniowiecze aż po wiek XVIII. W wielu wystąpieniach zwrócona została uwaga na relacje pomiędzy osadą, siedzibą pańską i miastem. Badanie owych wzajemnych relacji, nie tylko społecznych i gospodarczych, ale również przestrzennych jest niezwykle ważne. Pokazuje bowiem jaki wpływ miało dawne osadnictwo na krajobraz i zmiany w przestrzeni wielkopolskich miast i wsi.

Dziękuję wszystkim prelegentom i autorom artykułów, którzy przyjęli nasze zaproszenie i zgodzili się podzielić wynikami swoich badań. Dziękuję Pani Marcie Błażejewskiej, Pani Annie Skrzeczyńskiej i Pani Marcie Świtoń pracownikom wydziału d.s. archeologicznych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu za pomysł i organizację sesji oraz za zaangażowanie w wydanie materiałów z sesji. Pani Prof. dr hab. Marzenie Szmyt Dyrektor Muzeum Archeologicznego w Poznaniu dziękuję za pomoc w organizacji sesji. Szczególne podziękowania kieruję do Pana Prof. dra hab. Henryka Machajewskiego za pomoc w organizacji sesji oraz wkład pracy włożony w wydanie materiałów z sesji.

Jolanta Goszczyńska
Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków

* * *

Sesja „Archeologia osadnictwa dawnej Wielkopolski", zorganizowana przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przy współudziale Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, Oddział Wielkopolski i Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, była kolejnym już spotkaniem poświęconym problematyce badań archeologicznych w aspekcie ich znaczenia dla ochrony dziedzictwa narodowego.

Celem organizatorów Sesji było przybliżenie złożonej problematyki ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego w czasach dynamicznego rozwoju gospodarczego, wywołującego gwałtowny proces ich niszczenia. Jedną z metod umożliwiających ochronę a zarazem ocenę wartości tych informacji była propozycja ujmowania odkrywanych pozostałości po dawnym osadnictwie w ramy szerszych studiów nad dawnym osadnictwem. Propozycja stosowania tej metody wymaga od archeologów rozległej wiedzy źródłowej, ale i poza źródłowej umożliwiające konstruowanie stosownej narracji historycznej. Wystarczy wspomnieć o wiedzy o zmianach demograficznych inspirujących przestrzenny rozwój konkretnych sieci osadniczych, nierzadko napotykające na różnego rodzaju ograniczenia wynikające z uwarunkowań siedliskowych, gospodarczych czy zdarzeń losowych. Wyjaśnienie każdej z nich, stwarzały możliwości zajmowania nowych przestrzeni osadniczych. Rozwój poszczególnych form osadniczych, w następstwie ich układów powodowała, że część z nich przetrwała w postaci niewiele zmienionej do naszych czasów, inne jednak ulegały całkowitemu rozproszeniu.

Prelegenci w swych wystąpieniach zwracali uwagę na różnorodność przejawów życia każdej formacji społecznej, jakim jest jej osadnictwo (np. miasto, wieś, miejsce działalności gospodarczej, miejsce kultu, cmentarzysko). Każda formacja społeczno – gospodarcza tworzyła odmienne modele sieci osadniczej. Uzyskanie nowych informacji pozyskanych w trakcie analizy źródeł historycznych, kartograficznych oraz badań archeologicznych pozostaje w relacji ze współczesnymi potrzebami społeczno – gospodarczymi. Referaty prezentowane w tej publikacji ukazują potrzebę stałego rozwiązywania sprzeczności między ochroną źródeł archeologicznych a społeczną i gospodarczą potrzebą rozwoju. Jednak dla badaczy zajmującymi się tymi problemami celem nadrzędnym pozostaje sposób narracji o dawnym osadnictwie.

Jako pierwszy z prelegentów głos zabrał prof. dr hab. Włodzimierz Rączkowski, który wprowadzając słuchaczy w tematykę Sesji, zaprezentował swoje refleksje na temat teorii i praktyki studiów osadniczych. Następnie zaprezentowano cykl wystąpień nad archeologią dawnego osadnictwa Wielkopolski. Prof. UG dr hab. Henryk Machajewski omówił problematykę badań nad wczesnym okresem wędrówek ludów prezentując przy okazji nowsze źródła archeologiczne łączone z tą problematyką. Ewa i Paweł Pawlakowie sformułowali nowszą narrację o początkach osadnictwa wczesnośredniowiecznego w centralnej Wielkopolsce. Z kolei dr Michał Brzostowicz na przykładzie kilku miejscowości przedstawił osadnictwo przedlokacyjne w dorzeczu środkowej Warty. Zaś Andrzej Krzyszowski omówił problematykę lokacji wsi wielkopolskich. O siedzibach pańskich na kopcach i nie tylko, zaprezentowali nam Piotr Wawrzyniak i Janusz Pietrzak. Następnie Romualda Bartkowiak, Marcin Hlebionek, Mikołaj Kostyrko oraz Marcin Krzepkowski przedstawili nieznane późnośredniowieczne siedziby rycerskie z północnej Wielkopolski z okolicy Czarnkowa, Ujścia i Chodzieży. Wśród prelegentów znajdował się Michał Szymański, zdobywca diamentowego grantu MNiSzW, z Łodzi, który wprowadził nas w problematykę przemian przestrzennych miast lokacyjnych starostwa ujsko-pilskiego na tle osadnictwa w XIV-XVIII w.

Dyskutując nad archeologią dawnego osadnictwa terenów wielkopolski nie można pominąć założeń urbanistycznych miast Powiatu Poznańskiego, które zostały zaprezentowane przez Agnieszkę Krawczewską i Agatę Karwecką. Również Andrzej Kowalczyk zaprezentował jedno z najbardziej rozpoznawanych stanowisk archeologicznych z okolic Poznania - Radzim nad Wartą, w świetle badań interdyscyplinarnych. Cykl wystąpień zamykał referat Jacka Wrzesińskiego dotyczący przemian osadniczych w rejonie „grzybowskim", znajdującego się na terenie powiatu wrzesińskiego.

Wystąpienia wszystkich referentów cieszyły się niebywałym wręcz zainteresowaniem. Wielu referatom towarzyszyła ożywiona dyskusja.

Pragniemy w tym miejscu podziękować Panu prof. UG dr. hab. Henrykowi Machajewskiemu za pomoc przy organizacji sesji oraz w przygotowaniu referatów do druku.

Marta Błażejewska, Anna Skrzeczyńska, Marta Świtoń